

Izkušnje socialne v-/izključenosti mladih v položaju dolgotrajne brezposelnosti

Jana Rapuš Pavel

Povzetek

Jana Rapuš Pavel, dr. soc. ped., Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana, jana.rapus-pavel@guest.arnes.si

Prispevek prikazuje izkušnje socialne v-/izključenosti dolgotrajno brezposelnih mladih glede na starost in doseženo izobrazbo. Gre za prikaz rezultatov kvalitativne raziskave z uporabo fokusnih skupin, ki je zajela 21 brezposelnih mladih na območju Ljubljane v starosti od 19 do 26 let. Mladi z različno doseženo izobrazbo in starostjo izpostavljajo tako individualne in predvsem sistemske ovire, ki jim pomenijo oviro pri vključevanju v delo in izbiri želenih biografskih potekov. Rezultati kažejo, da bi bilo treba strategije pomoči in podpore mladim v položaju brezposelnosti usmerjati v vzpostavljanje ravnotežja različnih življenjskih področij posameznika in tako blažiti tveganja individualnih prehodov v odraslost in zaposlitev.

Ključne besede: mladi, dolgotrajna brezposelnost, socialna v-/izključenost.

Uvod

»Mislim, da se večina mladih, ki so brezposelni, počuti izgubljene. Nekako ne vedo, kaj bi sploh počeli sami s seboj. Morda bi bilo bolj smiselno vključiti v program zavoda za zaposlovanje tudi kakšne delavnice bolj osebnega tipa, ki bi mlade spodbudile k raziskovanju notranjega bistva osebnosti – od tu vzklijejo želje in s tem vizija prihodnosti. Verjamem, da bi moral vsak človek opravljati delo, ki ga osebno izpolnjuje in mu ponuja izzive, da preseže samega sebe. Država vse premalo podpira/ščiti samoiniciativne mlade ljudi, ki si želijo sami ustvariti delovno mesto, vse preveč je zaposlovanja prek družinskih vezi – prijateljstev.« (Komentar anketiranja, 2004)

Brezposelnost mladih je danes pereč problem v večini evropskih držav in tudi v Sloveniji. Brezposelne mlade lahko opredelimo kot bolj ogroženo populacijo, saj danes že številne raziskave opozarjajo na negativne posledice, ki ji brezposelnost sproža na zdravstvenem, socialnem področju; brezposelnost je tveganje za revščino in socialno izključenost, odvisnost od socialnih pomoči in družinskih vezi.

Walter in Schlathoff (2001) pregledujeta različne vire in ugotavljata, da se v evropskih državah pojav brezposelnosti mladih pomembno izraža tudi kot posledica spremenjenih tranzicij in na drugi strani še vedno tradicionalnega odziva programskih politik. Navajata naslednje ugotovitve (prav tam, 2001, str. 106):

- Brezposelnost mladih po Evropi ima na formalnem trgu delovne sile različno relevantnost. Zaradi pomanjkanja dela se politike zaposlovanja usmerjajo k spodbujanju samoodgovornosti posameznikov (European commission, 1999).
- V procesih izobraževanja in zaposlovanja se dogajajo strukturne spremembe; raznovrstnost izobraževanj in usposabljanj je odločilni dejavnik razlik v prilagajanju spremembam na trgu dela (Shavit in Muller, 1998).
- Brezposelnost je strukturno različno pogojena glede na spol. Razlike glede na spol se izražajo skozi segmente izobraževanja, usposabljanja in trg dela.
- Problem specifičnih skupin mladih brezposelnih: migrantov, osipnikov, mladih z nižjo izobrazbo, mladih s kriminalno zgodovino idr. se kaže v kombinaciji pomanjkanja resursov in ustreznih institucionalnih postopkov.

- Skrita brezposelnost in črna ekonomija sta sestavni del kompleksnosti pojava tranzicije v delo in zaposlitev, ki je uradna statistika ne zazna, ugotavlja pa se, da narašča v vseh delih Evrope (Mingione, 1994; MacDonald, 1998).

Socialne neenakosti pri dostopu do virov in možnosti se kažejo v individualiziranih prehodih in različnih biografskih priložnostih. Sposobnost posameznika za pogajanje v tranziciji v odraslost in zaposlitev je odvisna od njegovega kulturnega kapitala, podpore v družini, možnosti in omejitev v procesu izobraževanja, spolne, socialne ter etnične pripadnosti. Ta divergentna konstelacija vodi k različnim oblikam tranzicij v zaposlitev. Du Bois-Reymondova in Lopez Blasco (2003, str. 23) izpostavita naslednje:

- mladi z omejenimi resursi, ki so pod *pritiskom negotovih zaposlitev, brezposelnosti in večkratnega usposabljanja*;
- mladi z znatnimi resursi, ki jim omogočajo *svobodno odločanje glede na lastne potrebe in preference*;
- mladi odrasli, ki bi želeli *poskusiti nove možnosti v povezavi z delom in izobraževanjem, a so pod vplivom različnih pritiskov prisiljeni svoje poklicne in izobraževalne želje prilagajati standardiziranim in restriktivnim potem usposabljanja*;
- mladi odrasli, ki *podaljšujejo odvisnost od staršev, v kar jih prisiljujeta nezadostna socialna varnost in položaj brezposelnosti*.

Walther in Schlathoff (2001, str. 102) prav tako menita, da se zaradi neenake porazdeljenosti ekonomskega, kulturnega in socialnega kapitala ter drugih virov mladi soočajo z naslednjimi oblikami prehodov v zaposlitev:

- prehodi tveganih biografij, marginalnih biografij, kar pomeni, da mladi zaradi slabe izobrazbe in slabih razmer na trgu dela nimajo možnosti priti do avtonomnih življenjskih projektov in konvencionalnega statusa odraslosti;
- prehodi, usmerjeni k tradicionalnim, 'normalnim' biografijam;
- prehodi izbirnih biografij, avtonomni življenjski projekti, sledenje individualni življenjski poti.

Ob pojavu sodobnih značilnosti tranzicij v odraslost prepoznavamo spregledan odnos različnih institucij do temeljnih sprememb tega družbenega procesa. Posledice se kažejo v tem, da mladi z uporabo socialno dostopnih virov in javnih podpor

(izobraževanje, usposabljanje, svetovanje ter različne oblike podpor in pomoči) postajajo vse bolj odvisni, strokovnjaki različnih ustanov pa vztrajajo v vlogi, da jim ponujajo nove izzive, jih usmerjajo ter premeščajo glede na njihove (z)možnosti in programe, ki jih določajo programske politike (Walter in Schlathoff, 2001, str. 108).

Ugotovitve komparativnih evropskih študij opozorijo na naslednje kontradiktornosti, do katerih prihaja, ker strokovni programi politik na področju zaposlovanja ne upoštevajo fenomenov sodobnih tranzicij mladih (Du Bois-Reymond in Lopez Blasco, 2003, str. 35–37):

- Trend zaposljivosti se določa glede na poznejše možne zaposlitve, kar je v nasprotju s številnimi koncepti o transverzalnosti veščin in s kontekstualnim razvojem kompetenc v okviru diskurza o vseživljenjskem učenju.
- Koncept vseživljenjskega učenja daje poudarek neformalnemu učenju ter njegovi integraciji v formalno izobraževanje in usposabljanje. V programih politik pa se teži k temu, da bi neformalne oblike učenja formalizirali, kar spodkopava njihov temeljni motivacijski pomen in značaj.
- Da bi prilagodili merila spremenjenim tranzicijam na področje dela, narašča pomen individualnega svetovanja. Individualno svetovanje pa še ni zagotovilo, da so resnično upoštevane individualne potrebe posameznika, zato so tovrstni programi velikokrat le nadomestni pripomoček socialne kontrole in normalizacije.
- V različnih evropskih državah se kaže težavnost pri doseganju populacije, ki je v najbolj neugodnem položaju glede zaposlovanja; medtem ko so najbolj uspešni in privlačni programi tisti, ki povečujejo možnosti nezaposlenim in zadostijo merilom uspešnosti, določenim s programskimi politikami. Ta merila morajo dosegati tudi tisti, ki so v najbolj neugodnem položaju na trgu dela. Tovrstne intervencije lahko pripeljejo do reprodukcije segmentacije in stigmatizacije uporabnikov programov.
- Fleksibilnost je načelo, ki se univerzalno upošteva pri spodbujanju posameznikov v procesih izobraževanja, usposabljanja in zaposlovanja. Uveljavljanje tega načela dejansko pomeni avtonomijo, ta pa nadzor nad viri. Če v tem pogledu ni vzpostavljeno ravnotežje z upoštevanjem značilnosti posameznika, so rezultati fleksibilnosti omejeni zgolj na tiste, ki

posedujejo višji ekonomski, socialni in kulturni kapital, medtem ko se tisti, ki so na trgu dela v najslabšem položaju, znajdejo v še bolj neugodnih in tveganih okoliščinah.

Raziskave mladine in trga dela (prim. Furlong in Cartmel, 1997, 2003; Harslóf, 2003; Walther in drugi, 2002) kažejo na prisotnost usmerjanja mladih v izbiranje šolanja, ki jih ne vodi v trajno oz. stabilno zaposlitev ali jim ne omogoča socialno ugodnega statusnega položaja. Nekateri mladi se na tovrstne intervencije odzovejo tudi tako, da izstopijo ali se umaknejo iz sistema javnih institucij in podpor, raje sprejmejo položaj 'brez statusa' ('status zero') ter ob tem doživljajo odtujenost in ponižanje.

Negotovost na trgu dela je torej ena izrazitejših značilnosti položaja mladih v Evropi. Tveganju socialne izključenosti in socialne neenakosti so izpostavljeni na različnih področjih. Tranzicija v odraslost je pogojena, opredeljena s programi vladnih in nevladnih institucij, z izobraževanjem in usposabljanjem ter dostopi do trga dela. Usmeritve različnih ustanov mladim pomenijo neke vrste tranzicijske režime, ki jim določajo orientacijo za zavzemanje stališč, vrednotenje spolnih specifik in zaznamujejo značilnosti življenjskih potekov.

Namen raziskave in metodološki pristop

V prispevku prikazujemo del rezultatov kvalitativnega dela študije, ki je nadgradila kvantitativno raziskavo z naslovom *Socialna v-/izključenost in psihosocialno zdravje mladih z izkušnjami brezposelnosti* (Dekleva in Rapuš Pavel, 2004).¹ Kvalitativni del poglobi razumevanje pojava marginalizacije in socialne v-/izključenosti med mladimi brezposelnimi. Zanimalo nas je, kako mladi različnih starostnih razredov z izkušnjami dolgotrajne brezposelnosti in z dokončano ali nedokončano izobrazbo opredeljujejo ranljivost svojega življenjskega položaja v zvezi s socialno v-/izključenostjo ter kje doživljajo ključne ovire in omejitve ter podpora pri prehodu na področje dela.

¹ V tem prispevku prikazujemo delne rezultate raziskovalnega projekta z naslovom *Socialna v-/izključenost in psihosocialno zdravje mladih z izkušnjami brezposelnosti*, Dekleva in Rapuš Pavel (2004). Projekt je finančno podprla Mestna občina Ljubljana.

Vzorec

V vzorec smo vključili 21 dolgotrajno brezposelnih mladih (na Zavodu za zaposlovanje so bili prijavljeni več kot 12 mesecev) ter jih po kriteriju starosti in dokončane izobrazbe razdelili v štiri skupine. Vzorec je bil izbran naključno. Svetovalke so dobile iz registra iskalcev prve zaposlitve seznam oseb, ki so ustrezale našim kriterijem. Nato so jih telefonsko in pozneje pisno začele vabiti k vključitvi v fokusne skupine po vrstnem redu, kakor so bili navedeni v seznamu. Udeležba je bila načeloma prostovoljna. Spolna struktura vzorca vključuje v vsaki skupini več deklet kot fantov in s tem ustreza razmerju spolov v registru podatkov po izbranih kriterijih oblikovanja skupin. Oblikovali smo naslednje skupine:

1. skupina: mladi brez dokončane poklicne ali srednje izobrazbe, stari do 23 let, v kategoriji iskalcev prve zaposlitve prijavljeni več kot 12 mesecev (to skupino v nadaljevanju tehnično poimenujemo mlajši osipniki);
2. skupina: mladi z dokončano poklicno ali srednjo izobrazbo, stari do 23 let, v kategoriji iskalcev prve zaposlitve prijavljeni več kot 12 mesecev (to skupino v nadaljevanju tehnično poimenujemo mlajši šolski uspešniki²);
3. skupina: mladi brez dokončane poklicne ali srednje izobrazbe, stari od 24 do 26 let, v kategoriji iskalcev prve zaposlitve prijavljeni več kot 12 mesecev (to skupino v nadaljevanju tehnično poimenujemo starejši osipniki);
4. skupina: mladi z dokončano poklicno ali srednjo izobrazbo, stari od 24 do 26 let, v kategoriji iskalcev prve zaposlitve prijavljeni več kot 12 mesecev (to skupino v nadaljevanju tehnično poimenujemo starejši šolski uspešniki).

Sprva smo želeli v raziskavo vključiti tudi peto skupino z dokončano fakultetno izobrazbo. Po pregledu registra podatkov pa se je izkazalo, da je bilo takšnih iskalcev prve zaposlitve v času raziskave zelo malo, zato smo se naknadno odločili, da to skupino izpustimo iz obdelave.

² Z malce nenavadnim izrazom 'šolski uspešniki' želimo povedati samo to, da naj bi mladi iz te skupine uspešno končali neko poklicno ali drugo srednjo šolo. To je v mnogo primerih le dvoletni poklicni program, ki ga seveda sami ne doživljajo kot poseben šolski dosežek oz. uspeh.

Zbiranje in obdelava podatkov

Podatke smo zbirali z metodo fokusnih skupin, v katerih smo se z mladimi pogovarjali o problematiki brezposelnosti. Pri tem smo zajeli naslednja vsebinska področja:³

- Delo iz zaposlitev: *Kakšne so vaše izkušnje z delom in zaposlitvijo? Kaj za vas pomeni zaposlenost/brezposelnost? Kaj vam pomeni delo? Kakšne izkušnje imate v odnosu z delodajalci? Na kakšne načine iščete zaposlitev? Koliko in katera dela ste v preteklosti že opravljali? Je za vas problem spremeniti kvalifikacijo, se odločiti za drugo šolo? Kakšno vizijo imate glede dela in zaposlitve v prihodnosti? Na katere ustanove se obrnete pri razreševanju sedanjega položaja?...*
- Ekonomski položaj: *Kako se preživljate? Ali se v sedanjem položaju počutite prikrajšane za materialne dobrine, katere? V kakšnih razmerah živite, kako ste zadovoljni? Čemu se odrekate, kaj je za vas najtežje? Ali vam kdo materialno in finančno pomaga pri preživetju? Kaj naredite za to, da bi se finančno osamosvojili? Kako ocenjujete svoje možnosti, da postanete materialno neodvisni od staršev? Kje vidite največje ovire? Koliko je za vas v prihodnosti pomembna stalna zaposlitev, ki jo vidite kot pogoj, da bi si lahko ustvarili družino?*
- Podpore bližnjih: *Kakšna je v tem položaju podpora staršev (materialna, socialna, se zanimajo za vaš položaj, so zaskrbljeni, dajejo nasvete)? Kakšno pomoč pričakujete od staršev v sedanjem položaju? Ali sedanja pomoč staršev prispeva k temu, da postajate bolj samostojni in neodvisni, ali vas zadržuje v odvisnosti in pasivnosti? Kakšna je njihova vloga? Koliko je za vas pomembna in učinkovita podpora vrstnikov, prijateljev, sorodnikov – za nadaljnje šolanje, prehod v zaposlitev?*

Fokusne skupine omogočajo, da udeleženci spregovorijo o svojih stališčih, prepričanjih in obnašanjih, izrablja se možnosti skupinske dinamike, udeleženci s svojimi razlagami vplivajo na druge in drugi s svojimi pogledi vplivajo nanje (Sim, 1998).

Izvajanje fokusnih skupin je potekalo v februarju 2004 v prostorih zavoda za zaposlovanje OE Ljubljana. Pogovor je trajal v povprečju

³ Osnutek vprašanj, ki smo si jih vnaprej pripravili, je v spletnem materialu projekta.

dve uri in pol. Izvajanje fokusnih skupin je potekalo tako, da smo udeležence spodbujali k izražanju mnenj, stališč in prepričanj o njihovem življenjskem položaju, ki ga opredeljuje brezposelnost. Skupinska dinamika je omogočala, da so udeleženci lahko razmislili o svojih stališčih, prepričanjih, zaznavah in v pogovoru vplivali na druge udeležence, hkrati pa so drugi vplivali na njihove poglede v zvezi z različnimi izkušnjami in posledicami, ki jih prinaša položaj brezposelnosti. Pri vodenju pogovora smo uporabili analitične tehnike, povzemanje, soočanje mnenj, v diskusiji smo različna življenjska področja povezovali z delom in zaposlovanjem.

Pri analizi pogovorov v fokusnih skupinah smo bili pozorni, kako mladi brezposelni doživljajo dejavnike (vire, okoliščine, pogoje, značilnosti), ki jih vodijo bodisi v socialno vključenost bodisi v socialno obrobno, prikrajšanost, izključenost. Obdelava zbranega gradiva je potekala tako, da smo označili vse izjave, v katerih so intervjuvanci izražali svoje mnenje o teh temah. Ta stališča smo nato za vsako skupino posebej razvrstili v dve skupini, negativno in pozitivno glede na njihov vpliv na proces socialnega vključevanja. Znotraj vsakega od polov smo izjave oz. vrste dejavnikov razvrščali v tri podskupine: na takšne, ki so povezane s trgom dela, z ekonomskim položajem in s podporami bližnjih.

Rezultati

Tabele št. 1–4 kažejo razvrstitev dejavnikov v-/izključevanja, ki so bili v posameznih podskupinah izpostavljeni na ekonomskem področju, trgu dela in na področju podpore bližnjih.

V skupini mlajših osipnikov mladi prihajajo v stik z delom predvsem prek dela na tuje študentske napotnice, aktivni so na t. i. črnem trgu dela. V prizadevanjih za avtonomijo so zainteresirani za vsakršna začasna dela, ob tem izpostavijo primere lastne iniciative in iznajdljivost pri iskanju tržnih niš ter koriščenju zvez in poznanstev za pridobitev začasnega dela. V materialnem smislu so odvisni od podpore staršev, ki v večini primerov ne razpolagajo z ugodnim finančnim stanjem. Tako jih več pove, da jih finančno bolj podpirajo partnerji. Delitev bivalnih stroškov s partnerji omogoča ureditev bivanja zunaj izvirne družine. Poročajo, da finančne omejitve vplivajo na krčenje socialnih stikov in oženje prijateljskih

mrež. V okviru prijateljskih mrež izpostavijo pomen predvsem moralne opore, družabnosti in sprostitev. V sistemskih omejitvah mladi izpostavijo problem dostopa do začasnih del in pridobivanja delovnih izkušenj, kar jih usmerja na črni trg dela. Opozarjajo še na pomanjkanje sistemskih ukrepov za razreševanje stanovanjske problematike samskih brezposelnih mladih. Biografski poteki te skupine mladih opozarjajo na daljšo zgodovino družinskih problemov, pomanjkanje družinskih in vrstniških podpor v preteklosti in sedanjosti ter posledično opuščanje in nedokončanje šolanja, dovzetnost za slabe vplive družbe. Menijo, da so omenjene okoliščine značilno prispevale k sedanjemu brezstatusnemu položaju.

Motivacija za nadaljevanje izobraževanja je v tej skupini mladih tesno povezana z vizijo zaposlovanja v javnem sektorju. Zaposlovanje v javnem sektorju (npr. delovna mesta v zdravstvu) domnevno prinaša več socialne varnosti in reden zaslužek iz dela. Mladi menijo, da so fleksibilni pri iskanju dela. Zanimajo jih tudi možnosti zaposlovanja v tujini. Opirajo se predvsem na lastne zmožnosti in kompetence, s strani staršev, partnerjev, prijateljev pa pričakujejo predvsem moralno podporo, spodbudo za izobraževanje; poudarijo prizadevanja po finančni samostojnosti in neodvisnosti. To si zagotavljajo iz zaslužka dela na črno, s prejemanjem socialne podpore, pazljivim ravnanjem z denarjem in varčevanjem. Razloge za strukturne vidike izključenosti vidijo v pomanjkanju sistemsko urejenih možnosti za pridobivanje delovnih izkušenj in v zagotavljanju socialne varnosti pri delu v zasebnem sektorju. Opozorijo na neurejenost evidentiranja začasnih in sezonskih del, kar bi lahko prispevalo k reševanju problema delovnih izkušenj in na težave v dostopnosti do začasnih del. Prav tako država nima izdelanih mehanizmov in ukrepov, ki bi mladim materam omogočali primeren dostop do dela. Mnenja so, da zakonodaja o podaljševanju delovne dobe mlade izrinja in še dodatno ovira pri vstopu na formalni trg dela. Med individualnimi dejavniki izključevanja posamično izpostavijo pomanjkanje družinskih podpor, težave z odvisnostjo od drog, doživljanje občutkov manjvrednosti od sovrstnikov zaradi položaja brezposelnosti, težave z urejanjem državljanstva, finančno in bivalno stisko. Ob soočanju s tovrstnimi težavami imajo slabe izkušnje pomoči s strani državnih institucij in so tudi v prihodnje skeptični do učinkovitosti pomoči na teh področjih.

Tabela 1: Tri področja dejavnikov v-/izključevanja, o katerih poročajo udeleženci prve skupine – mlajši osipniki.

	DEJAVNIKI VKLJUČEVANJA	DEJAVNIKI IZKLJUČEVANJA
Trg dela	– lastna aktivnost in pripravljenost za iskanje kakršnekoli zaposlitve – kreativnost v ponudbi dejavnosti in storitev – sposobnost koriščenja poznanstev in zvez za pridobitev začasnih del – delo prek ŠS na tuje napotnice – motivacija za izobraževanje v smeri potreb trga dela – iskanje tržnih niš – interes za samozaposlitev	– pomanjkanje delovnih izkušenj – pomanjkanje sistemskih možnosti za pridobivanje delovnih izkušenj – nizka, nedokončana izobrazba – oviranost dostopa do začasnih del prek ŠS – izkoriščevalski odnos delodajalcev v gostinski panogi – slaba uporabnost znanj, pridobljenih v poklicnem izobraževanju – prezgodnje odločanje o poklicni karieri – zahtevni pogoji delodajalcev – omejen dostop do različnih vrst dela – manj ponudb dela za ženske kot za moške
Ekonomski položaj	– delna zmožnost plačila stroškov izrednega šolanja in finančna participacija v družinski proračun – prizadevanje za neodvisno življenje od izvirne družine – spretnost pri ravnanju z denarjem – iznajdljivost v denarnih zadevah – materialna podpora staršev – prihodki iz dela na črno	– prostorska stiska in posledično ovirana zasebnost bivanja – visoke cene najemnin – odsotnost sistemske podpore in možnosti za reševanje stanovanjskega problema – kontinuirano ogrožena osnovna eksistenca (prehrana, stanovanje) – finančne omejitve vplivajo na omejitev vrstniškega druženja – nezmožnost/težave z zagotavljanjem plačila šolanja, najemnin – selitve in nenehno reševanje stanovanjske stiske
Podpore bližnjih	– moralna opora prijateljev in spodbuda za samostojno življenje – sobivanje s prijatelji in partnerji – podpora in razumevanje s strani staršev – pomen sprostitev in zabave v družbi prijateljev	– nelagodje ob doživljanju drugačnosti s strani vrstnikov, ki so končali šolanje – slab vpliv družbe v preteklosti – trganje in oženje prijateljskih vezi

Tabela 2: Tri področja dejavnikov v-/izključevanja, o katerih poročajo udeleženci druge skupine – mlajši šolski uspešniki.

	DEJAVNIKI VKLJUČEVANJA	DEJAVNIKI IZKLJUČEVANJA
Trg dela	– motivacija za prekvalifikacijo v poklice, ki odpirajo možnost zaposlovanja v javnem sektorju – motivacija za smeri šolanja, ki nudijo več možnosti za zaposlitev – delo na črno – iskanje dela v tujini – izvajanje sezonskih del v poletnem času, ko ni šolanja – iskanje tržnih niš – pomoč CIPS-a	– pomanjkanje delovnih izkušenj – prezahtevni pogoji delodajalcev – izkoriščevalski odnos s strani delodajalcev – oviran dostop do začasnih del prek ŠS – težave opravljanja dela zaradi posledic odvisnosti od drog – težave zagotavljanja varstva otrok – nizka izobrazba – problem, da se sezonska in začasna dela ne evidentirajo kot delovne izkušnje – slabo plačano delo – več možnosti zaposlovanja v mestu kot na vasi – zakon o podaljšanju delovne dobe mladim zmanjšuje možnosti za redno zaposlitev
Ekonomski položaj	– pomen prihodkov socialne podpore – lastni prispevki v družinski proračun – racionalizacija stroškov šolanja – sobivanje s (starimi) starši lajša ekonomsko preživetje – pomen denarne podpore zavoda za zaposlovanje pri šolanju – varčevanje v različnih shemah za boljše življenje v prihodnosti – priložnostni zaslužki iz hobijev	– nezaupanje v podporo države – stanovanjski problemi – neurejeno državljanstvo – socialna podpora omogoča preživetje, a tudi odvrača od iskanja zaposlitve – finančne omejitve pri vpisu na želene smeri šolanja – omejevanje nakupov pri osnovnih življenjskih dobrinah – materialna in prostorska odvisnosti od staršev, sorodnikov – odrekovanje hobiem in kulturnim dobrinam – zaradi nerednih prihodkov in finančnih težav številne selitve – problem pomanjkanja nadzora nad zviševanjem najemnin
Podpore bližnjih	– spodbuda prijateljev za dokončanje šolanja – moralna podpora staršev, prijateljev	– doživljanje drugačnosti in slabo počutje ob vrstnikih, ki imajo urejeno in ekonomsko stabilno življenje – pomanjkanje podpore staršev v preteklosti – nerazumevanje in malo posluha rejnikov v času odraščanja – doživljanje osamljenosti in socialne izključenosti

Tabela 3: Tri področja dejavnikov v-/izključevanja, o katerih poročajo udeleženci tretje skupine – starejši osipniki.

	DEJAVNIKI VKLJUČEVANJA	DEJAVNIKI IZKLJUČEVANJA
Trg dela	– interes za znanja, ki povečujejo konkurenčnost na trgu dela – vključenost v podporne programe za iskanje zaposlitve in poklicno usmeritev – učinkovitost iskanja zaposlitve prek neposrednega stika z delodajalci – usmerjenost v iskanje del, ki so opredeljena z zaposlitvenim načrtom – usmerjenost v vertikalno nadgrajevanje dosežene izobrazbe – štipendiranje s strani delodajalca	– zavajajoči razpisi za delo v nekaterih časopisnih medijih – pesimistična naravnost, pričakovanje neuspeha pri iskanju dela – pomanjkanje motivacije za iskanje zaposlitve zaradi dosedanjih neuspehov – odklanjanje težaških in neprimernih; del, ki niso skladna z osebnimi vrednotami – ne iščejo dela zaradi usmerjenosti v šolanje – pomanjkanje delovnih izkušenj – pogoji, ki omejujejo vstop v zaposlitev: stroški zdravniškega pregleda, potrebno osebno vozilo, mobilni telefon ipd. – pomanjkanje dodatnih znanj, ki jih zahtevajo delodajalci (jeziki, obvladovanje računalniške tehnologije ipd.) – odpor do koriščenja zvez in poznanstev, podredljivosti v odnosu do delodajalcev – pritiski za prekvalifikacijo – spremenljive in negotove razmere na trgu dela odvrčajo prizadevanje za zaposlovanje – odklonilni odnos do priložnostnih del v gostinstvu
Ekonomski položaj	– finančne ugodnosti, ki jih prinaša status brezposelne osebe – brezplačne članarine v knjižnicah ipd. – nenasedanje reklamam in potrošništvu – finančna podpora staršev, starih staršev – redno prejemanje žepnine od staršev – prihodki soc. podpore v namen plačila šolnine	– prikrajšanost za nekatere olajšave (ni mogoče imeti študentske mesečne vozovnice, lahko imaš le delavsko) – finančne stiske v primeru potrebnih zdravstvenih storitev (ne moreš prekiniti plačevanja dodatnega zavarovanja, če se prijaviš) – ni možnosti za razreševanje stanovanjskega problema samskih brezposelnih mladih – bivanjske stiske – prisiljeni sobivati pri (starih) starših,
Podpore bližnjih	– občasna finančna/materialna podpora staršev/starih staršev	– prijatelji obrnili hrbet, umik – omejitve stikov s prijatelji – velikokrat gre ven sam – ostajanje doma, ker ni potrebe hoditi ven – pritiski in konflikti v družini – doživljanje nerazumevanja

Mladi iz skupine starejši osipniki pri vstopanju na trg dela izpostavijo izkušnjo učinkovitosti neposrednega pristopa do delodajalcev ob usmerjanju in podpori svetovalcev Zavoda za zaposlovanje. Usmerjanje na trg dela je opredeljeno z zaposlitvenim načrtom ter vezano na njihove dosežene kompetence dela in izobraževanja. Načrtujejo izobraževalne kariere, ki so v večini primerov usmerjene v nadgrajevanje dosežene izobrazbe. Motivirani so predvsem za vertikalno napredovanje v izobraževanju, manj pa naklonjeni prekvalifikacijam. Materialni in finančni položaj si zagotavljajo z zniževanjem in omejevanjem materialnih potreb, varčevanjem iz občasnih zaslužkov in prejemki socialne podpore. S strani staršev prejemajo tako emocionalno kot instrumentalno podporo. V individualnih biografijah se izpostavi pretežno pesimistična naravnost za zaposlovanje, ki je povezana s ponavljanjem izkušnje neuspeha pri iskanju dela s področja dosežene izobrazbe. Mladi te skupine opozarjajo na stisko moralnih vrednot – odklanjajo dela, ki niso skladna z njihovimi osebnimi vrednotami (npr. akviziterska dela), imajo odpor do tega, da bi se pri iskanju dela posluževali zvez in poznanstev. Tako kot v drugih skupinah opozarjajo na problem pomanjkanja delovnih izkušenj in dodatnih znanj, ki jih zahtevajo delodajalci. Zaradi samoizključevanja s trga dela iz omenjenih razlogov nekateri posamezniki povedo, da nimajo realne slike o možnostih na trgu dela. V okviru dejavnikov izključevanja izpostavijo zavajajoče razpise in oglaševanje za delo v različnih medijih (npr. v Salomonovem oglasniku), pritiske svetovalcev za zaposlovanje v smeri prekvalifikacij, prezahtevne pogoje delodajalcev, nepripravljenost delodajalcev sprejeti del finančnih stroškov ob nastopu zaposlitve, spremenljive in negotove razmere tako v sistemu izobraževanja kot na trgu dela. Izpostavijo problem neurejenosti ukrepov v zvezi s stanovanjsko problematiko, zdravstvom, udeležbo v javnem prevozu. V svojem ožjem socialnem okolju pa poročajo o šibkih ali prekinjenih socialnih mrežah, kar dodatno prispeva k njihovi socialni izolaciji. Pri tem posebej izpostavijo težave nerazumevanja in konfliktnosti s starejšo generacijo, s strani katere so zaradi položaja brezposelnosti deležni pogostih pritiskov in nestrpnosti.

Tabela 4: Tri področja dejavnikov v-/izključevanja, o katerih poročajo udeleženci skupine starejši šolski uspešniki.

	DEJAVNIKI VKLJUČEVANJA	DEJAVNIKI IZKLJUČEVANJA
Trg dela	– delo na črno – konkuriranje in trženje dejavnosti ter storitev na črnem trgu dela – vzpostavljanje mreže strank – spodbudna je potrditev za kakovostno delo – občasno iskanje priložnostnih del, izbiranje lažjih priložnostnih del – interes za pridobitev fakultetne izobrazbe – delo, ki te veseli, je zagotovilo za uspeh – delo, opredeljeno z zaposlitvenim načrtom – prekvalifikacija 'v rezervi' – interes za zasebno dejavnost – iskanje dela, ki je kompatibilno študiju – imeti prave informacije – znanje jezikov – poznanstva 'pravih' ljudi – zveze prek staršev – podkupnine	– odklonilni odnos do del v gostinstvu – poostren inšpekcijski nadzor za delo na črno – spolna diskriminacija (npr. v veterinarskem poklicu) – konservativna družbena klima, ki ne zna izkoristiti potencialov in znanja mladih – predsodki delodajalcev do zunanjega videza mladih – drage šolnine v zasebnih šolah – nepriznavanje kakovostnih študijskih programov zasebnih šol – zavod usmerja v neučinkovit način iskanja zaposlitve (pošiljanje prošenj) – delodajalci se ne odzivajo na pisanje prošenj – neprofesionalni odnos delavcev CSD ob uveljavljanju pravice do socialne podpore – ni sistemskih možnosti za pridobivanje delovnih izkušenj – znanja mladih delodajalec doživlja konkurenčno – manj možnosti za trajno delo – premajhen trg dela za posamezne storitve – tekmovalnost na delovnem mestu – poniževalni in izkoriščevalski odnos delodajalcev, nepravičnost in avtoritativnost delodajalcev – ni možnosti pokazati in dokazati svoje znanje – problem podzaposlenosti – pripravljenost za vključevanje le v dela, primerna doseženi izobrazbi – nezaupanje v koristnost prekvalifikacij za pridobitev dela
Ekonomski položaj	– finančna podpora sorodnikov v tujini – sami materialno skrbijo le za nekatere dobrine (npr. nakup obleke) – zadovoljiva materialna podpora staršev	– nizki in nezadostni lastni prihodki – finančna negotovost in odvisnost od drugih
Podpore bližnjih	– tolerantni starši, razumevanje s strani staršev: spodbude za družabno življenje, izkoristiti obdobje mladosti – moralna podpora staršev za razvijanje osebnih in profesionalnih potencialov	– zaradi negotovih služb se ne spuščajo v kohabitacije s prijatelji ali partnerji – dolgočasenje, odsotnost tem za pogovor v družbi prijateljev, ki so zaposleni in imajo drugačne življenjske izkušnje

Individualni viri vključevanja v skupini starejših šolskih uspešnikov se kažejo v motivaciji za delo in poklic, ki mlade veseli, zanima, kjer lahko izkažejo svoja znanja. Mladi v tej skupini redkeje iščejo začasno in priložnostno delo in tudi v teh primerih je to delo takšno, da je v prvi vrsti povezano z njihovimi interesi oz. je sorodno delu, ki ga želijo v prihodnosti opravljati. Na ponudbo del se odzivajo skladno z opredeljenim zaposlitvenim načrtom, ki so ga pripravili skupaj s svetovalcem zaposlitve. Večina dela na črno, pri tem si ustvarjajo mrežo strank ter skrbijo za konkurenčno in kakovostno opravljeno delo oz. storitev. V prihodnosti je njihov interes usmerjen v zasebno dejavnost. Motivacija za izobraževanje je usmerjena v specializacijo oz. nadgradnjo že doseženega poklicnega znanja. Mladi povedo, da so pri vključevanju v delo pomembne predvsem zveze in poznanstva 'pravih' ljudi. V pogledu individualnih biografij je za to skupino mladih značilno, da večina prihaja iz dobro socialno-ekonomsko situiranih družin, imajo zelo dobro materialno in finančno podporo staršev, nekateri tudi sorodnikov v tujini. Ob tem pa tudi spretno koristijo vse možnosti finančnih podpor, ki jih lahko v tem položaju pridobijo od državnih institucij. Ob poskusu vstopanja na formalni trg dela se srečujejo z visoko konkurenčnostjo, tekmovalnostjo, z razvrstitvenjem in neupoštevanjem dela, z izkoriščevalskim, nepravičnim in avtoritarnim odnosom s strani delodajalcev. To so ključni razlogi, ki odvrčajo interes mladih za zaposlovanje na formalnem trgu dela. Z vidika izkušenj sodelovanja z različnimi institucijami pomoči so kritični do neprimernega odnosa delavcev s CSD, prav tako so kritični do spodbujanja delavcev s strani Zavoda za zaposlovanje v smeri izobraževanja, kjer v prihodnosti ne vidijo dobre perspektive zaposlovanja. Kritičnost izražajo do družbe, ki ne izkorišča virov, ki jih ponazarjajo mladi.

Sklepi

Strnjeno lahko sklenemo, da predvsem mlajši intervjuvanci nelegalno vstopajo na študentski trg dela, mladi s poklicno in srednjo šolo pa si ustvarjajo socialne mreže, prek katerih prav tako iščejo delo na črno; sicer si hkrati prizadevajo za vstop na formalni trg, vendar so sistemski pogoji zelo neugodni, kar jih od tega odvrča.

Ignjatović (2002) meni, da reintegracija prek fleksibilnih oblik zaposlovanja (zaposlitve za določen čas, s skrajšanim delovnim časom idr.) ne pomeni dolgoročne reintegracije brez systemske ureditve njihovega položaja in integracije fleksibilnih oblik zaposlovanja v trg delovne sile in socialno politiko, kar pomeni, da je mladim treba omogočiti dostop do temeljnih virov socialne varnosti: dodatno izobraževanje, varno zaposlitev, stanovanje, zdravstveno varstvo idr., na kar opozarjajo tudi naši intervjuvanci. Hammer in Julkunen (2003) kritično ugotavljata, da modeli socialne varnosti ob vstopu na trg dela zanemarjajo participatorno vlogo mladih kot polnopravnih državljanov. Celo v univerzalističnem modelu socialne varnosti, ki zastopa in poudarja koncept polnopravnega državljanstva ter vključuje številne mehanizme in podpore mladim pri osamosvajanju od staršev, dostopu do zaposlitve in podpore v primeru brezposelnosti, se kaže problem uveljavljanja polnopravnega državljanstva, ko gre za zagotavljanje socialne varnosti mladih pri integraciji na trg dela. Najbolj pereč pa je ta problem v južноеvropskih državah, kjer mladi nimajo dostopa – ali pa le minimalno – do javnih podpor države, zato v teh primerih ne gre le za problem revščine, materialne in socialne prikrajšanosti, temveč primarno za problem vzdrževanja mladih v položaju permanentne odvisnosti. Pri nas je na ta problem opozorila tudi raziskava o socialni ranljivosti mladih (Ule, 2000, str. 13), ki opozarja na povečevanje paternalizma in oženje avtonomije mladih, kar zmanjšuje njihovo obrambo, participatorne in ustvarjalne sposobnosti.

Vstop na formalni trg dela v sedanjih okoliščinah bi po besedah za večino mladih, ki živijo v težjih materialnih razmerah, pomenil izgubo kontinuitete denarnih podpor institucij, v tem pa nekateri mladi vidijo veliko tveganje za svoj že tako negotovi življenjski položaj. Temeljni razlogi, ki jih za odmik ali gibanje na obrobju formalnega trga dela navajajo v vseh skupinah, so: prenizko plačilo za osnovno preživetje, izkušnje z izkoriščevalskim in nepoštenim odnosom delodajalcev, predvsem v zasebnem sektorju, pomanjkanje delovnih izkušenj, slabe možnosti za dostop do začasnih del. Vključenost v začasna dela pa je lahko tudi rizični dejavnik socialne izključenosti, ker mlade pogosto vstopanje v začasna delovna razmerja izpostavlja tveganju zaporednih obdobj brezposelnosti. Hkrati pa so lahko začasna dela varovalni dejavnik, če gre za

prostovoljne izbire in odločitve, ker si s tem mladi širijo izbire, kar je izraz sodobnih individualiziranih prehodov v odraslost (Rapuš Pavel, 2005).

Sodobni družbeni sistem kot temeljne vrednote poudarja delo, kapital, sodobni posameznik pa naj bi se oddaljeval od sfere dela in se usmerjal v vrednote, ki celo nasprotujejo družbenim, k hedonizmu in nedeloholizmu. V tem smislu Ignjatović (2002) meni, da je delo kot vrednota v strukturah bolj razvitih držav tudi sistemsko vzdrževano, medtem ko je iz vrednostnih sistemov posameznikov razvidno, da zapušča osrednje mesto. Naši rezultati kažejo, da mladi poleg tega, da v delu vidijo eksistenčno nujno, na zelo pomembno mesto postavljajo tudi doživljanje zadovoljstva ob delu. Predvsem starejši intervjuvanci z nedokončano srednjo ali višjo šolo, ki se najmanj vključujejo na formalni trg dela, še vedno postavljajo delo kot vrednoto med prioritete v svojem življenju. Opisujejo ga predvsem skozi poklic, ki pomeni njegovo konkretizacijo in pomemben del njihove lastne identitete.

Ugotavljamo, da so ekonomsko najbolj ogroženi mlajši udeleženci z (ne)dokončano šolo, ki največ poročajo o težavah vzdrževanja temeljne eksistence. Materialno stisko izražajo v zvezi s plačilom stroškov šolanja, reševanjem stanovanjskega problema, z odrekamem druženju z vrstniki in udeležbi na raznih kulturnih prireditvah. Mlajši z dokončano šolo se raje kot za zaposlitev na formalnem trgu dela odločajo za preživetje ob denarnih podporah državnih ustanov in delo na črnem trgu, ker jim z doseženo izobrazbo slabo plačano delo na formalnem trgu ne bi omogočalo dovolj prihodkov za preživetje, še predvsem če so si že ustvarili družino. Zdi se, da starejši udeleženci z nedokončano izobrazbo v nasprotju z drugimi podskupinami bolj vdano sprejemajo materialno odvisnost od staršev in države, izražajo sprijaznjenost z danostjo, ne vidijo in ne iščejo možnosti, da bi se osamosvojili, skušajo se prilagoditi z zniževanjem ravni življenjskega standarda na vseh področjih življenja. Starejši udeleženci z dokončano izobrazbo pa poročajo, da finančne vire pridobijo z delom na črno, pomembna pa je tudi redna finančna podpora staršev. Večjo materialno stisko v položaju brezposelnosti ta podskupina izraža predvsem v zvezi s prostorsko mobilnostjo.

Ugotavljamo, da se tudi na ekonomskem področju dosežena izobrazba in socialno-ekonomski status družine pokazeta kot

najvplivnejša dejavnika marginalizacije (prim. Dekleva, Rapuš Pavel, 2004). Rezultati opozorijo na materialno stisko osnovnega preživetja predvsem pri mlajših intervjuvancih, starejši z nedokončano srednjo šolo omenjajo prilagodljivost življenjskega sloga razmeram, znižanje življenjskega standarda, starejši mladi z dokončano srednjo ali višjo šolo pa materialno stisko izražajo predvsem v težavah prostorske mobilnosti.

Avtorji ugotavljajo, da različni modeli blaginje v evropskih državah bolj ali manj blažijo ekonomsko marginalizacijo mladih. S spreminjanjem strukturnega konteksta in trga dela se spreminja tudi pojav revščine. Revščina med mladimi v evropskih državah je danes že splošen trend, izjema je le Velika Britanija, kjer je pojav revščine še vedno bolj značilen za populacijo srednjih let. Trajna brezposelnost vodi mlade v revščino in odvisnost od socialnih in drugih državnih oblik pomoči (v Rapuš Pavel, 2005).

Podpore, ki jih prejema mladi, so povezane tako s socialnimi kot z individualnimi dejavniki. Uletova (2002, str. 33) meni, da je danes eden izmed najpomembnejših dejavnikov socialne diferenciacije mladih obstoj družinskih podpor, torej ali je mladi človek deležen družinske podpore in kako kakovostna je. Pri tem so odločilnega pomena družinske čustvene podpore in družinske socialne mreže. Ob današnji zaostreni tekmovalnosti in vse hujši selekciji pri vstopu v prestižne šole in zaposlitev postaja ta diferenciacija usodna. Avtorica pravi, da se skozi zadnji vpliv vtihotapijo socialne razlike, saj družine na zgornjem delu družbene lestvice zaradi boljše materialne preskrbljenosti otrokom lažje ponudijo takšno podporo kot tiste na spodnjem delu družbene lestvice, na kar opozorijo tudi naši rezultati. Rezultati kažejo, da več podpore staršev prejema starejši intervjuvanci, ki poročajo tudi o boljših socialno-ekonomskih razmerah in boljših odnosih v družini, o boljšem razumevanju staršev za njihov sedanj položaj. Podpore so bili deležni že v preteklosti in tudi danes, ko se soočajo z brezposelnostjo. Sprejeti dogovori v zvezi s študijem in finančno participacijo preprečujejo, da bi prihajalo do konfliktov, kar kaže na pomen dobre komunikacije v družini. V takih okoliščinah lahko manj obremenjeno eksperimentirajo z različnimi vrstami del in oblikami zaposlitve, se dodatno izobražujejo in nabirajo druge vrste kompetenc za boljše možnosti vstopa v zaposlitev. Medtem pa mlajši intervjuvanci v naši raziskavi pogosteje poročajo o odsotnosti

instrumentalnih in emocionalnih družinskih podpor že v preteklosti, kar je bistveno zaznamovalo njihov sedANJI položaj. Več podpore nekateri dobijo pri starih starših, največ podpore pa doživljajo s strani partnerjev. V tej skupini je izpostavljen problem komunikacije v družini, pogosto prihaja do konfliktov, saj tako starši kot stari starši in sorodniki kažejo manj razumevanja za sedANJI položaj mladih. Kjer v primarni družini ni razumevanja, emocionalne in materialne podpore, lahko rečemo, da se srečujemo z bolj ranljivo skupino mladih, ki se sooča z večjimi psihosocialnimi stiskami in stiskami osnovnega preživetja. Pri opisu razmer v družini se pri večini mlajših intervjuvancev pokažejo naslednji obremenilni dejavniki: slabše socialno-ekonomske razmere, neurejeni bivanjski pogoji, razdrte družine in nasilje v družini. Nekateri mlajši intervjuvanci ob tem navajajo še individualne probleme: lažjo invalidnost (posledica prometne nesreče), težave s posledicami uživanja drog in težave z duševnim zdravjem, ki so posledica daljše izpostavljenosti obremenitvam v neurejenih družinskih razmerah. Mladi, pri katerih se zaradi položaja brezposelnosti težave z duševnim zdravjem pokažejo izraziteje, spregovorijo o pomanjkanju volje, depresivnem razpoloženju, poskusih samomora, strahu pred neuspehom, občutkih krivde ipd.

Kieselbach (2003) v raziskavi o položaju brezposelnosti mladih ugotavlja, da je tveganje socialne izključenosti brezposelnih mladih manjše, če so ti zadovoljni s socialnimi podporami družine in ožjih socialnih mrež. Rezultati njegove študije kažejo, da je tveganje socialne izključenosti manjše v južni Evropi in Skandinaviji. V prvem primeru je zaradi visoke podpore družine zmanjšano tveganje socialne izključenosti med mladimi brez dela, v poznejšem obdobju pa jih lahko podpora staršev ovira pri integraciji v širše socialne mreže. Pri preučevanju brezposelnosti v povezavi z značilnostmi družine se še pokaže značilen vzorec medgeneracijskega prevzemanja podobne problematike in ovir v življenjskem poteku, iz česar avtor sklepa, da tesni odnosi in povezanost v družini v primeru brezposelnosti niso vselej varovalni dejavnik in preventiva pred socialno izključenostjo. K problematiki brezposelnosti v povezavi z družinskimi podporami je treba pristopiti skozi samoevalvacijo izkušenj mladih ter tako pridobiti njihov pogled zaznavanja socialne podpore in kakovosti socialnih stikov z družino in drugimi socialnimi mrežami.

Rezultati kažejo, da gre v večini primerov za nezadovoljstvo s sedanjim položajem ter manj za svobodno izbiro eksperimentiranja z različnimi zaposlitvami in življenjskimi stili. Kljub omejitvam individualnih in sistemskih virov mladi želijo poskusiti nove možnosti v povezavi z delom, izobraževanjem, so pa pod vplivom različnih pritiskov prisiljeni svoje poklicne in izobraževalne želje prilagajati uveljavljenim in restriktivnim potem usposabljanja. Gre tudi za mlade, ki podaljšujejo svojo odvisnost od staršev, v kar jih prisilujeta nezadostna socialna varnost in položaj brezposelnosti. Aktivnosti in dejavna orientacija v vsakodnevnem življenju mladih kažejo izbire različnih subjektivnih identitetnih strategij – od konvencionalne naravnosti in samoiskanja do neokonservativnih drž. Ugotavljamo, da se mladi zavedajo pomena akumulacije kulturnega kapitala na eni strani, na drugi strani pa je prisotno pomanjkanje individualne in sistemske fleksibilnosti. Mladi z različno doseženo izobrazbo in starostjo izpostavljajo tako individualne in predvsem sistemske ovire, ki jim predstavljajo oviro pri izbiri zelenih biografskih potekov. Predvsem tisti z nižjo izobrazbo imajo višja pričakovanja glede profesionalnih in poklicnih karier, izražajo pa težave pri njihovem uresničevanju zaradi ekonomskih (npr. plačilo študija) in socialnih razlogov (npr. varstvo otrok). Strategije pomoči in podpore mladim v položaju brezposelnosti bi bilo treba usmerjati v vzpostavljanje ravnotežja različnih življenjskih področij posameznika in tako blažiti tveganja prehodov v odraslost, ki jih prinaša modernizacija. To pomeni, da bi moralo biti obravnavanje mladih bolj individualizirano ter prilagojeno različnim položajem in potrebam posameznikov, kot je zdaj. Morali bi razmišljati o strategijah usmerjanja in podpore mladim (v zaposlitev) prek mehanizmov in ukrepov, ki bi omogočali participacijo, uveljavljanje in potrditev resursov znanja, ki jih posedujejo. Realistične perspektive poklicnih karier bi se morale razvijati skupaj z upoštevanjem posameznikovega trenutnega življenjskega položaja. Pred vključevanjem v programe politike zaposlovanja bi morali biti na voljo še drugi bolj reintegracijsko in motivacijsko usmerjeni programi, psihosocialna stabilizacija in individualni razvoj posameznika pa bi morala imeti prednost pred integracijo v zaposlitvene treninge ali izobraževanje.

Literatura

Dekleva, B. in Rapuš Pavel, J. (2004). *Socialna v-/izključenost in psihosocialno zdravje mladih z izkušnjami brezposelnosti*. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta v Ljubljani in Mestna občina Ljubljana.

Du Bois-Reymond, M. in Lopez Blasco, A. (2003). Yo-Yo transition and misleading trajectories: toward Integrated Transition Policies for young adults in Europe. V A. L. Blasco, W. Mc Neish in A. Walther (ur.), *Young People and contradiction of Inclusion* (19–43). Bristol: Policy Press.

Furlong, A. in Cartmel, F. (1997). *Young People and Social Change. Individualization and Risk in Late Modernity*. Buckingham: Open University Press.

Hammer, T, Julkunen, I. (2003). Surviving unemployment: a question of money or families?. V: T. Hammer (ur.), *Youth unemployment and social exclusion in Europe* (135–155). Bristol: Policy Press.

Harslóf, I. (2003). Processes of marginalization at work: integration of young people in the labour market through temporary employment. V T. Hammer (ur.), *Youth unemployment and social exclusion in Europe* (45–67). Bristol: Policy Press.

Ignjatović, M. (2002). *Družbene posledice povečanja prožnosti trga delovne sile*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica, FDV.

Kieselbach, T. (2003). Youth unemployment and the risk of social exclusion: comaparative analysis of qualitative data. V A. L. Blasco, W. McNeish in A. Walther (ur.), *Young people and contradictions of inclusion* (43–65). Bristol: Policy Press.

Rapuš Pavel, J. (2005). *Delo je luksuz – mladi o izkušnjah brezposelnosti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta v Ljubljani.

Sim, J. (1998). Collecting and analysing qualitative data: issues raised by the focus group. *Journal of Advanced Nursing*, 28(2), 345–353.

Ule, M. (2000). Ranljivost, mladi in zasebno okolje. V: M. Ule (ur.) *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Aristej.

Ule, M. (2002). Spremembe odraščanja v sodobnih družbah tveganih. *Socialna pedagogika*, 6(3), str. 221–236.

Walther, A. in Schlathof, A. (2001). Misleading Trajectories: Transition Dilemmas of Young Adults in Europe. *Journal of Youth Studies*, 4(1), 101–118.

Walther, A., Stauber, B., Biggart, A., du Bois-Reymond, M., Furlong, A., Lopez Blasco, Morch, S. in Pais, J. M. (2002). *Misleading trajectories: Integration policies for young adults in Europe?* Opladen: Leske + Budrich.

Izvirni znanstveni članek, prejet decembra 2010.